AYDINLANMA İDEOLOJİSİNİN DİLE YANSIMALARI J. C. GOTTSCHED VE J. C. ADELUNG'UN DİL ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

The Impact of Enlightenment Ideology upon Language
J.C. Gottsched and J.C. Adelung Thoughts About Language

İmran KARABAĞ

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları,
imrankarabag@gmail.com

Öz

Bu çalışmada Aydınlanma İdeolojisinin dil üzerindeki etkisi ve dildeki yansımaları ele alınmaktadır. Bu anlamda Aydınlanma İdeolojisinin Almanya'daki en önemli temsilcilerinden J. C. Gottsched ve J. C. Adelung'un dil üzerine düşünceleri de incelenmektedir. Düşünce alanında köklü değişimlere yol açmış olan Aydınlanma ideolojisi Avrupa'yı yeni bir döneme taşımıştır. 17. yüzyıl sonlarından başlayarak 19. yüzyılın başlarına kadar uzun bir dönemi etkilemiş olan Aydınlanma ideolojisi insana ait tek ve en önemli gücün akıl olduğu düşüncesine dayanmış ve var olan yaşam biçimini ve kültür yapısını değiştirmiştir. Düşünerek yazmak ve her sözcüğe anlam olarak tam karşılığını vermek Aydınlanma ideolojisinin dil anlayışını bir ölçüde de olsa ortaya koymaktadır. İnsan aklının bir ürünü olan düşünce ve bunun sonucu ortaya çıkan kültürel değerlerin saf ve anlaşılır olması temel hedeftir. Dönemin yazı stili de bu anlamda değer kazanmıştır. Bu anlayış Aydınlanma döneminin bilimsel yazılarını derinden etkilemiştir. Şeffaflığı ve anlaşılabilir olmayı kurumsallaştırmaya yönelik dönemin dil anlayışı, örtülü dil kullanımından ve deyimlerden olabildiğince kaçınmayı da bu konuyla ilgili düşüncesinin merkezine oturtmuştur. Dilde temel doğruluk ideolojisi Aydınlanma döneminin dil felsefesinin öncelikli hedeflerinden biridir. Temel bir doğrunun olması gerekliliği düşüncesi genel olarak Aydınlanma ideologları tarafından her zaman istenmiş ve teşvik edilmiştir. Gottsched ve Adelung dil ile ilgili bu düşüncenin Almanya'daki önde gelen savunucularıdır.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma İdeolojisi, Dil, Dil Felsefesi, Dil ve Akıl

Abstract

In this study, the impact and the outcomes of the Enlightenment Ideology upon language will be analyzed. In this sense, the remarkable ideas of the most significant persons in this field, in Germany, J.C. Gottsched and J.C. Adelung, thoughts about language will be discussed. The Enlightenment Ideology leading to radical changes in the field of philosophy, made Europe experience a new period. Influencing a long period of time, from the end of the 17th century to the beginning of the 19th century, this ideology was based on the fact that the basic and the most important issue related to human beings was the mind, so it changed the living style and the cultural structure of societies. According to the norms of this ideology, thinking was the basic element in writing and one should attribute, particularly the literal meanings, to words. The ultimate principle in accordance with this ideology was that the ability to think, the product of human mind, and the cultural values it brought about, should be simple and clear. Thus, the style of writing experienced a significant change in the Enlightenment period. This understanding efficiently influenced the academic writings of the era. The basic characteristic of this philosophy was to create a straightforward and an understandable language without any additional meanings or idioms. The transparency in language was one of the most notable elements in the philosophy of language of this period, so this philosophy has been supported by those accepting the Enlightenment Ideology. In this respect, Gottsched and Adelung are the leading philosophers of this understanding in Germany.

Keywords: Enlightenment Ideology, Language Philosophy, Language and Mind

I. AYDINLANMA DÖNEMİ VE AYDINLANMA İDEOLOJİSİNİN OLUŞUMU

Kaynağı itibarıyla Avrupa'ya ait bir ideoloji olan Aydınlanma, düşünce alanında köklü değişimlere yol açmış ve Avrupa'yı yeni bir döneme taşımıştır. İtalyan rönesansı ve Avrupa hümanizmi, Aydınlanma döneminin koşullarını hazırlayan insan aklının en önemli güç olduğu düşüncesinin etki alanını genişleten ilk önemli adımlardır. 17. yüzyıl sonlarından başlayarak 19. yüzyılın başlarına kadar uzun bir dönemi etkilemiş olan Aydınlanma ideolojisi insana ait tek ve en önemli gücün akıl olduğu düşüncesine dayanmış ve var olan yaşam biçimini ve kültür yapısını değiştirmiştir. 17. yüzyılda René Descartes'la (1596-1659) birlikte eleştirel yorum ve düşünce değer kazandı. "Düşünüyorum öyleyse varım." önermesiyle Descartes, bilgiye ulaşmanın yöntemlerini ortaya koydu. Orta Çağın skolastik düşüncesini eleştiren Rönesans filozofu Bacon (1561- 1626) ve Hobbes (1588-1679) insan davranışlarının gözlemi ve araştırmasını düşünce, yorum ve yargılar için ön koşul olarak önerdiler. Ayrıca bugün hâlâ "bilgi güçtür"

ve “tabiatın sırlarına kulak vermek suretiyle ona egemen olunur.”¹ gibi temel öğretilerinden sıklıkla yararlanan Thomas Hobbes’in (1588-1697) düşünceleri geç Rönesans döneminden Aydınlanma dönemine kadar ortaya çıkan ideolojileri etkilemiştir. Thomas Hobbes bütün önyargılardan kurtulmayı ve bilincin yanıltıcı imajlardan temizlenmesini önermektedir.

Böylece Aydınlanma döneminin bilimsel yönteminin de temelleri atılmış oldu. Daha sonraları (Aydınlanma Filozofları) İngiliz John Locke (1632-1704), Alman Gottfried Leibniz (1646-1716) ve İskoçyalı David Hume (1711-1776) gerçek bilgiye nasıl ulaşılabileceği konusunda yeni düşünceler geliştirdiler. Bu filozoflar da genel olarak aklın, gözlem ve deneyin önemine inanıyorlar ve diğerleri gibi bu dönemin bilimsel yöntemlerini benimsiyorlardı. Böylece Avrupa düşünce kültürünün bir sistem olarak temeli atılmış oldu. Fransa ve İngiltere’deki Aydınlanma düşüncesi 18. yüzyılda Almanya’yı da etkisi altına aldı. 18. yüzyıl Almanya’da kendine özgü bir Aydınlanma tarzı yarattı. Dönemin önde gelen filozoflarından Kant (1724 –1804) aydınlanmayı şu şekilde tanımlar:

“Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür. Bunun nedeni de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aranmalıdır. Aklını kullanma cesaretini göster, sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır.”²

Hobbes’un ileri sürdüğü doğa ile akıl arasında bir uygunluk olduğu ve aklın doğayı rahatlıkla kavrayabileceği düşüncesi Aydınlanma ideolojisinin de temel özelliklerinden biridir. İnsan aklının bağımsız olması gerektiği düşüncesine dayanan Aydınlanma ideolojisi araştırmayı ve bilgi edinmeyi bunun ön koşulu saymaktadır. Ancak araştırmak, öğrenmek ve bilgi sahibi olmak insanın aklını kullanmasıyla gerçekleşebilecek bir olgudur. Zaten bundan dolayıdır ki, Kant’ın “Aklını kullanma cesaretini göster.” sözü Aydınlanma ideolojisinin temel sloganı olmuştur. Aydınlanma ideolojisi, insanın akli ve deneyimleriyle önyargılardan kurtulmasını ve akıl yoluyla dünyayı kavramaya çalışmasını önermektedir.

¹ ORTHBANDT, E. 1980: **Geschichte der grossen Philosophen**. Werner Dausien Verlag: Hanau, s.258.

² FRICKE, G.-SCHREIBER, M. 1979: **Geschichte der deutschen Literatur**. 18. Auflage. Ferdinand Schöningh Verlag: Paderborn, s.86.

Aydınlanma çağının Almanya'daki öncülerinden olan ve Leibniz ekolünden gelen Christian Wolff da (1679 – 1754) Leibniz gibi evrendeki her şeyin aklın egemenliği altında olduğunu savunan rasyonalist filozoflardan biridir. Wolff düşüncesi ve yazı üslubuyla kendisine aydınlanma ideolojisinin karakterine uygun bir hedef seçmiş ve Kant'ı da etkilemiştir. Wolff, "Nachricht von seinen deutschen Schriften" adlı eserinde "düşünerek yazıyorum ve her sözcüğe her zaman savunmuş olduğum gibi anlam olarak tam karşılığını veriyorum."³ sözleriyle Aydınlanma döneminin dil anlayışını bir ölçüde de olsa ortaya koymaktadır. Onun düşünce ve yazı stili Aydınlanma döneminin bilimsel yazılarını derinden etkilemiştir. Sadeliği ve anlaşılabilir olmayı kurumsallaştırmaya yönelik dönemin dil anlayışı, örtülü dil kullanımından ve deyimlerden olabildiğince kaçınmayı da bu konuyla ilgili düşüncesinin merkezine oturtmuştur. Bundan dolayıdır ki Wolff kullanmış olduğu dil ve üslup hakkında kendisini şöyle savunuyor:

"Üslubum hakkında şunu hatırlatmalıyım ki, hiçbir zaman konunun gerektirdiğinden daha fazla sözcük kullanmıyorum ve bütün örtülü, gösterişli deyimlerden sakınıyorum. Çünkü ben bilimsel bir yöntem kullanıyorum ve güçlü nedenlerle okuyucuyu ileri sürdüğüm gerçek hakkında akıl yoluyla ikna etmeye çalışıyorum. Bu nedenle okuyucuyu süslü sözcüklerle uyutmak yerine düşüncemin ürünü olan sözcükleri kullanıyorum ve kullandığım sözcüklerin hiçbirisi de boş laf değildir."⁴

Bu prensiplerden sade ama genel olarak kuru mantık ürünü bir yazı stili ortaya çıkar. Buna rağmen Wolff'un Almanca olarak yazdıklarında anlaşılamayan hemen hemen hiçbir şey yoktur. Aydınlanma döneminin karakteristik özellikleri olarak entelektüel bir merak ve hızla artan araştırma arzusu gösterilebilir. Ayrıca evreni araştırılabilir kurallara göre düzenlenmiş bir sistem olarak algılayan bir felsefenin etkisi altında sosyal bilim alanlarında da açık bir sistematik düşünce egemen oldu. Böylece bağımsız bilim alanları oluştu ve bu alanlar gittikçe branşlaştı. Bununla birlikte branş dilleri de önem kazanmaya başladı. Toplumun aydınlatılmasında, modern toplumsal ilişkilerde, çağdaş bilim ve yazın alanlarında dilin yadsınamaz işlevi kapsamlı bir şekilde ilk kez bu denli tartışılıyordu. Bu bize Aydınlanma ideolojisinin dil-toplum-bilim ve kültür arasındaki ilişkilere de önemli oranda yansıdığını göstermektedir. Aydınlanma döneminin dil anlayışı gerek konuşmada, gerek yazıda olsun toplumun geniş kesimleri tarafından anlaşılmayı öne çıkarıyordu. Bunun için de dilin sade ve net

³ EGGERS, H. 1977: **Deutsche Sprachgeschichte IV. Das Neuhochdeutsche.** Veröffentlicht im Rowohlt Verlag: Reinbek bei Hamburg, s.61.

⁴ EGGERS, H. 1977: 62.

olması gerekiyordu. Aydınlanma döneminde hedeflenen dil sadeliği ve anlaşılabilirliği hakkında ünlü Dilbilimci Hans Eggers şunları vurgulamaktadır:

“Çok kişi tarafından anlaşılacak istenen birisi sadece süslü bir kitaptan değil, aynı zamanda yapmacık bir kitaptan da vazgeçmelidir. O, içerisinde düşüncelerin iç içe geçmiş bir şekilde toplanmadığı aksine iyi bir düzen içerisinde ard arda sıralandıkları akışkan ve anlaşılabilir cümleler kurmalıdır. Bu, Barock stili karşısında yeni, basit cümle formlarının öncelik kazanmasını sağladı. Geniş bir okuyucu kitlesini göz önünde bulundurma çabası sosyolojik bir dönüşüme işaret etmektedir. Barock döneminden Aydınlanma dönemine geçişte başlıca düşünsel ve toplumsal koşulların değişmiş olması da bu dönüşümü hızlandırmıştır. Bu sosyolojik değişim süreci dilin gelişimi üzerinde etkili olmadan zaten gerçekleşemezdi. Barock döneminin görgülü, kibar insanların karşısına üniversitelerde eğitim almış akademisyenler çıkıyordu. Aynı zamanda üniversiteler eski gelenekten kurtulmak ve yeni, kökeninde mantık olan bir sistem için çaba sarf ediyordu.”⁵

Sosyolojik olarak bakıldığında aristokrat sınıfı da içine alan bir burjuva tabakası dönemin Almanya’daki en önemli okuyucu kitlesi olarak görülebilir. Bu okuyucu kitlesi sayesinde kitap basımı ve satışı hızla artmıştır. Bu kitaplar arasında özellikle Christian Wolff’un “Deutsche Logik” adlı bilimsel eseri ve Johann Christoph Gottsched’in “Deutsche Sprachkunst” adlı Aydınlanma döneminin Almanca Dilbilgisi kitabı ilk sıralarda yer almıştır. Dikkat çeken şey ağır bilimsel içeriklerine rağmen bu kitapların öğrenmeye meraklı çok sayıda okuyucu bulmuş olmasıdır. Yüzyılın ortalarından sonra roman ve dergiler yaygınlaştı ve okuyucu kitlesi, özellikle bayanlar arasında önemli ölçüde arttı. Hızla artan okuma arzusu çok sayıda derginin yayınlanmasına yol açtı. 17. yüzyılın sonlarından beri moda olan bu edebî dergilerin toplum tarafından rağbet görmesi yeni bir dönemin işareti olmuştur. Bu dergiler öncelikle kentli burjuva sınıfı tarafından okunuyordu ve bu dergilerdeki konulara olan ilgi büyük okuyucu kitlesini ve aynı zamanda toplumu yeni bir dile alıştıırıyordu. Almanya’da yeni bir yazı dilinin benimsenmesi ve bu yazı dilinin biçim ve esaslarının konuşma diline aktarılması sosyolojik bir süreçti ve 18. yüzyıl sadece dil gelişimi için değil, aynı zamanda yeni bir Alman dilinin sosyolojisi için de çok önemli bir yüzyıldır. Yani yeni yaşam biçimi için gösterilen çaba dil gelişimini de derinden etkilemişti. Dönemin yayınlanan hemen hemen bütün yazılarında dünyayı tanıyan insanın konuşmayı bilmesi ve bütün toplum

⁵ EGGERS, H. 1977: 42.

katmanlarında konuşma tarzını seçebilmesinin gerekliliği vurgulanıyordu. Hamburg kentinde 1715 yılından beri başpapaz olan ve aynı zamanda ilahi metinler ve yüksek seviyeli edebi metinler kaleme alan Erdmann Neumeister (1671-1756) eğitici bir şiirinde konuşmanın önemini şu sözlerle vurgulamaktadır:

“İnsan konuşmayı öğrenmeli
Ve bu konuda çaba sarf etmekten kaçınmamalı
Konuşma sanatını bilmeyen
Kişiye adam denilir mi?
Çünkü konuşmak insanı insan yapan şeydir.
Bunu beceremeyen, ömür boyu hor görülür.”⁶

Dönemin konuyla ilgili el kitapları, konuşmaların kısa olmasını, kolay ve anlaşılabilir olmasını, akıcı cümle yapılarının kullanılmasını, edepli fikirlerin ve mizahın vurgulu bir ifadeyle anlatılmasını önermektedir. Aydınlanma döneminde konuşmaya olduğu gibi yazmaya da çok önem verilmiştir. Yazma sanatı eğitilmiş bir toplumda rol oynamak isteyen herkesin öğrenmek zorunda olduğu bir yeti olarak genelleştirilmiştir. Konuşmaya verdiği önemi Neumeister, yazmaya da vermiştir. O, yazı nosyonu hakkında da şunları söylemektedir:

“Dünya’ya açılmış aydın bir insan yapabildikleri içerisinde doğal olmalıdır ve bu yüzden doğal da yazmalıdır. Kültürlü bir okuyucu kitlesini hesaba katan dönemin yazarları sade ve şık bir üslup içerisinde yazma gayreti içerisinde olmalıdırlar.”⁷

Bu açıklama yazı tarzının düşünceye giden yolu açtığını ve düşünceyle dilin karşılıklı etkileşimini de ortaya koymaktadır. Gottsched, dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi yorumlarken düşüncenin önemini şu sözlerle ifade eder:

“Hiçbir yazar düşündüklerinden daha iyi yazamaz, verimsiz ve boş bir kafa hiçbir şey üretemez, kafası karışık olan düzenli bir şey yapamaz, bir uykucu canlı bir şey ortaya koyamaz, karanlık bir zihin açık ve net bir şey üretemez.”⁸

Aydınlanma ideolojisinin rasyonalist dil anlayışı somut dil realizasyonunun arkasında bulunan kuralları da tespit etmek istiyordu. Bundan dolayı bu dil anlayışı yapısalcıdır. Fakat Rasyonalizm sadece

⁶ EGGERS, H. 1977: 46.

⁷ EGGERS, H. 1977: 157.

⁸ EGGERS, H. 1977: 160.

yapısalcı olmakla da kalmıyor, sözcüklerin tarihsel köklerinin ortaya çıkarılmasına da gayret ediyor. Dilin yazılı biçimi de bu rasyonalist kuramın asıl hedeflerindendir.

II. JOHANN CHRISTOPH GOTTSCHED'İN DİL ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Aydınlanma ideolojisinin Almanya'daki en önemli temsilcilerinden biri olan Wollf'un öğrencisi Johann Christoph Gottsched Alman edebiyatının yozlaşmasının ve yönünü bulamamasının acısını yüreğinde hissediyordu. Bunun en önemli nedenlerinden birisi Barock dönemindeki doğal olmayan abartılı bir dilin kullanımıydı. Barock döneminde drama ve tiyatro genel olarak üst tabaka tarafından küçümsenen ayak takımının eğlencesine dönüşmüştü. Kılıksız ve sefil gezgin gruplar varoşlarda halkın hoşuna giden acıklı, melodram tarzında gösteriler yapıyorlardı. Ancak entelektüel çevre ve dolayısıyla Gottsched bu insanları ve onların eğlence tarzlarını küçümsüyor ve aşağılıyordu. Gottsched bu konuya el koymak ve yazın alanında Aydınlanma döneminin ve ideolojisinin ruhuna uygun köklü değişiklikler yapmak istiyordu. Gottsched'in amacı dış ve iç koşulları yeniden oluşturmak, yani rasyonalist ve Almanca yazılan ve konuşulan bir yazın oluşturmaktı. Bu amaçla aşırı dil sanatlarıyla süslenmiş Barock yazın dilinin sadeleştirilerek yeniden düzene sokulması için kaynak olarak bir Almanca Dilbilgisi kitabı ve kapsamlı bir sözlüğün yazılmasını gerekli görüyordu. 1730'da yayımlanan "Versuch einer kritischen Dichtkunst vor die Deutschen" adlı eserinde felsefe olarak tamamen Wollf'ü örnek alarak açık, anlaşılabilir yeni bir şiir kuramı oluşturdu. Bu kuramları okullar için basitleştiren Gottsched rasyonel kriterler ve ahlaki davranış örnekleri olarak biçim hakkında şunları öneriyor:

"Şiirin amacı rasyonel ilkelerin ve erdemli fikirlerin anlatılmasıyla doğrunun ve iyinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmak olmalıdır. Fakat şiirin ifade biçiminde alışılmış, basit ve günlük olandan kaçınılmalı ve tabii, anlaşılabilir ve akla yakın olana dayanılmalıdır."⁹

Anlaşılabilir, açık ve pürüzsüz bir dilin yaygınlaşması için bir yazın türü olarak şiire çok önem veren ve şiiri düz yazıdan ayıran Gottsched, Barock döneminin gösterişli dilinden vazgeçilmesini; ancak şiirin başlıca retorik karakterinin korunması gerektiğini iddia etmektedir.

Gottsched ve taraftarları akla uygun Aydınlanma ruhu içerisinde şiirden irrasyonel olan her şeyi ve açıklanamaz mucizeleri çıkarmak istediler. Dolayısıyla yalnızca metaforları ve imaj yönü güçlü ifade biçimlerini

⁹ FRICKE, G.-SCHREIBER, M. 1979: 91.

çıkarmakla kalmadılar aynı zamanda diyalektlere ait imaj yönü güçlü ifadelerden arınmış entelektüel ama aynı zamanda sıkıcı bir amaç dilini de oluşturdular. Akla uygun olmayan irrasyonel ifade ve anlatımlar Gottsched'in tamamen reddettiği diyalektlere ait unsurlardır. Bu konuyu açıklarken Gottsched şu argümanları ileri sürer:

“Diyalektlere ait imaj yönü güçlü ifadelerden de sakınılmalıdır, çünkü bunlar ya entelektüel düşünce netliğini bulanıklaştırmakta ya da genel olarak anlaşılamamaktadır.”¹⁰

Dilde temel doğruluk ideolojisi Aydınlanma döneminin dil felsefesinin öncelikli hedeflerinden biridir. Temel bir doğrunun olması gerekliliği düşüncesi genel olarak Aydınlanma ideologları tarafından istenen ve teşvik edilen bir olgudur. Başta Gottsched tarafından 1726 yılında Leipzig’de “Deutsche Gesellschaft” a dönüştürülen kurum olmak üzere bütün dil kurumları bu amaca yönelik olarak bu dönemde Almancanın arınması ve gelişmesi için yaygınlaşmaya başlamışlardır. Bunun için dil kurumlarının öncelikli hedefi bölgesel ve birbirinden farklı diyalektleri birleştirmek, yabancı sözcükleri ayıklamak, herkes ve her bölge tarafından kabul ve destek gören yüksek seviyeli standart bir dil meydana getirmektir. Bu dil bölgeler üstü dilsel anlaşmayı genişletecek ve teşvik edecektir. Ayrıca bu dilin Latince ve Fransızca’dan bağımsız bir dil olması gerekiyor. Sosyal ve bölgeler arası farklılığı kaldıran ortak bir Alman dili, Alman ulusunun politik birliğini teşvik edebilir ve ayrıca kültürel birliğini de sağlayabilir. Gottsched’in öncülüğünde Leipzig ve Dresden çevresindeki eğitimli yüksek sınıf Meißnisch diye bilinen bir dili ulusun ortak dili olarak öneriyordu. Ayrıca Luther’in Almanların ortak Almancası olarak geliştirdiği dil de buydu. Aydınlanma dönemindeki dil teorisinin etkisi, Barock döneminden beri gittikçe önem kazanan yukarı Saksonya diline (Meißnisch) de yansımıştır. Bu dilin aynı zamanda yazın dili olarak da tercih edilmesinde Doğu Prusyalı Gottsched’in etkisi açıktır. Belirli bir diyalektin tüm ulusun ortak diline dönüştürülmesi konusunda Gottsched şu argümanları ileri sürmektedir:

“Bir halkın en iyi diyalekti sarayda ya da ülkenin başkentinde konuşulan dildir. Birden çok sarayın var olduğu Almanya gibi bir ülkede, ülkenin orta yerinde bulunan en büyük sarayın dili en iyi diyalekt olarak kabul edilmelidir. Daha önceleri Yunanistan’da Atina diyalekti en iyi olarak kabul edilmişti. Çünkü Atina, Asya ve Avrupa’da Yunanca konuşan devletlerin tam ortasında bulunuyordu. Aynı şekilde İtalya’da da Toskana ve

¹⁰ EGGERS, H. 1977: 81.

Roma diyalektleri de en iyiler olarak kabul görmüştü.”¹¹

Akılcı bir yol izleyen Gottsched, Atina ve Roma örneklerini tanık göstererek haklı olduğunu kanıtlamaya çalışmıştı. Ancak Gottsched bu merkezlerdeki sıradan insanların konuştuğu dili değil, aksine yüksek burjuvanın, saray çevresinin ve eğitilmiş insanların konuştuğu dili kastediyordu. Çünkü eğitilmiş insanların dili, öncelikle özensizlik ve acele konuşma nedenleriyle eksikliklerle doludur. Diyalektlere ait unsurların Aydınlanma döneminin dil anlayışına ait olmadıklarını dilbilimci Wolfgang Stammers açık bir şekilde vurgulamaktadır:

“Her bir bölgenin diyalektinde kökleşmiş olan tarihi geleneklerin değerleri Aydınlanma döneminin dil anlayışına ait konular değildi. Yani Aydınlanma ideolojisinin dil kuramı bir yandan bütün diyalekt unsurlarıyla anlamsızlıklara ve taşralılığa diğer yandan ise eski dönemlere ait bütün sözcük ve biçimlere karşı mücadele ediyordu.”¹²

17. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar uzun bir süreci kapsayan en iyi dilin veya standart dilin biçimi ve statüsü hakkındaki tartışmaların merkezi noktasını Analogist ve Anomalist modeller oluşturuyordu. Genel olarak dilin mantık ürünü olduğu ve bundan dolayı da kurallı ve sistematik örneklerle sınıflandırılabilmesi düşüncesinden hareket eden Analogist model aynı zamanda doğru Almanca'nın bölgeler üstü olması gerektiği ve hiçbir diyalektle özdeşleştirilemeyeceği düşüncesini taşır. Analogist modele göre böyle ideal bir dilin yapısı tüme varım yoluyla Analogist prensiplerin kullanılmasıyla oluşturulmalıdır. Dilin bir uzlaşma sonucu gelişmediğini, aksine doğal bir biçimde geliştiğini ve dil ile gerçek hakkında kurala bağlı bir mutabakatın olmadığı düşüncesini temsil eden Anomalist model ise aynı zamanda belirli bir konuşmacı grubunun kullandığı dili tespit ediyor ve bu dil kullanımını tanımlıyor.¹³ Anomalist model 17.yüzyılda Yukarı Saksonya bölgesinin kullandığı diyalekti (Meißnisch) örnek alıyor. Yani Anomalist düşüncede teorik olarak belirli bir bölgenin konuşma dili etkindir. Bu anlamda kaliteli bir örnek olarak Yukarı Saksonya diyalektini veren Gottsched kendi açısından Analogistlere ters düşüyor ve Anomalist modele

¹¹ GOTTSCHED, J. C. 1752: **Grundlegung einer Deutschen Sprachkunst nach den Mustern der besten Schriftsteller**. Verlegt: Bernhard Christoph Breitkopf: Leipzig, s.3.

¹² STAMMLER, W. 1957: **Deutsche Philologie im Aufriß**, 2. Überarbeitete Auflage, unter Mitarbeiter zahlreicher Fachgelehrter Band I Erich Schmidt Verlag Berlin, s.1025.

¹³ WELLS, C. J. 1990: **Deutsch: eine Sprachgeschichte bis 1945/** Aus dem Engl. Von Rainhild Wells. Max Niemeyer Verlag: Tübingen, s.322.

daha yakın durduğunu gösteriyor. Gottsched, “Kritische Dichtkunst” adlı eserinde öncelikle dildeki anlaşılabilirliğin tehlikeye girmesinden dolayı az sayıdaki istisna ile birlikte eski frank ifade biçimlerinin ve sözcüklerinin kullanılmasını şu argümanlarla reddediyor:

“Çünkü bir şeyi mantıksal açıdan anlamsızlaştıran şeylerden özenle kaçınılmalıdır. Bu türden sözcükleri gözlerimizin önüne getiren bu tuhaf ifade biçimleri yüzünden bir şiir ancak gülünç bir hâl alır ve eğer bu yapılar ve sözcükler sıklıkla kullanılırsa tümceler kaba ve pürüzlü görülür.”¹⁴

Sözcük kullanımıyla ilgili olarak Gottsched, bütün sözcüklerin herkes için anlaşılır olması gerektiği konusunda da şu uyarılarda bulunuyor:

“Bundan dolayı bölgesel dil olarak kullanılan sözcüklerden, çok eski sözcüklerden, yabancı sözcüklerden, yeni oluşmuş sözcüklerden, branş terimlerinden ve çok anlama gelebilecek deyimlerden sakınılmalıdır. Çünkü bu sözcükler ve deyimler aşırı duygusallık, idealizm ve irrasyonel özellikler taşımaktadırlar.”¹⁵

Bütün düşünce ve yorumlarında Racine ve Corneille gibi Aydınlanma döneminin Fransız üslup kuramcılarının etkisi altında olan Gottsched imaj yönü çok etkili sözcüklere ve her şeyden önce bunları yansıtan metaforun kullanımı için verilen çabaya karşı mücadele etmiştir. Bu tür mecazi yapılar Gottsched’e göre ifadeyi bulanıklaştırmaktadır. Açık ve anlaşılır olması gereken ifadeler anlam karışıklığına neden olmaktadır, rasyonel ve açık ifade biçimine uygun düşmemektedirler. Bundan dolayıdır ki rasyonel ve mantıklı olmayan ifade biçimleri hiçbir şeye yaramazlar.

Gottsched’in dilde varmak istediği hedef Aydınlanma ideolojisinin dil anlayışının temelini de ortaya koymaktadır. Bu akılcı belirginlik sözcük seçimini ve cümle yapısını da belirler. Gottsched, bir nefesle söylenebilen ve kolay anlaşılabilen ahenkli bir konuşmayı şairlerin performansı olarak tanımlıyor. Stammler bu açıklık kuralını tanımlarken şu özellikleri vurgulamaktadır:

“Bu açıklık kuralı uzun cümleleri dışlıyor. Kapsamlı ve uzun tümcelerde bu açıklık tümce öğelerinin parçalara bölünmesiyle, birbirine paralel olarak bağlanmasıyla ve diğer araçlarla korunur.”¹⁶

¹⁴ STAMMLER, W. 1957: 1033.

¹⁵ EGGERS, H. 1977: 66.

¹⁶ EGGERS, H. 1977: 80.

¹⁷ STAMMLER, W. 1957: 1035.

Buna rağmen Gottsched, sözcük diziminde küçük özgürlüklere olanak tanır, ancak bu sözcüklerin açıklığı bozmasına izin vermez. O, bu sözcükler anlamı bozmadıkları sürece bazı özgürlüklere iyimser yaklaşır. Burada art arda sıralanmış bir tümünden gelim metoduyla tek anlamlı sözcük kullanımı ve tümce yapısının açık bir saydamlığı göz önünde bulundurulmuştur. Wolff'un de dilde ulaşmak istediği hedef buydu.

Kural koyucu bir dilbilimci olan Gottsched, Barock döneminin yapay dil anlayışına karşı "Grundriß zu einer Vernunftmäßigen Redekunst" (1729) ve "Versuch einer Chritischen Dichtkunst vor die Deutschen" (1730) adlı eserlerinde her şeyden önce anlaşılır ve sade bir dil üslubunu hedeflemiştir. Gottsched, retorik süslemeler ve yapay dil dışında akıcı, kısa ve anlaşılabilir cümlelerle sıralanan doğal üslubu destekliyor. Gottsched, içerisinde keskin bir zekânın bilinçli ve aynı zamanda ölçülü bir sanatla birleştiği anlam yönünden zengin bir üslubu bundan ayrı tutuyor ve dışlamıyor. Fakat yine de bu üslup anlaşılır ve net cümlelerle ifade edilmeli, cümleler bağlaçlarla ve yapı olarak uzun cümlelerle biçimlendirilmemeli, aksine bunlar düşünce açısından birbiriyle bağlantılı olarak art arda sıralanmalı. Gottsched, anlam yönünden güçlü sözcüklerle ve bütün dilsel araçlarla, retorığe etki etmeye çalışan bir üslubun bilincinde olmasına rağmen bu üsluba uzak duruyor. Doğal bir üslup tercih eden Gottsched tümce yapısı hakkında şunları söylüyor:

"Her şeyi birbiri içerisine sıkıştırmak ve okuyucumu bu yolla yanıltmaktansa beni herkesin anlaması için üç ya da dört kısa tümce kullanmam daha iyidir."¹⁷

Gottsched'in bir başka önemli eseri olan ve kendisi daha hayattayken dört baskı yapmış olan "Grundlegung einer deutschen Sprachkunst" dönemin aydınlarının sıklıkla başvurdukları dil kurallarını içeren çok önemli bir kaynaktı. Gottsched, bu eserinde de en iyi yazarların diline vurgu yapıyor ve şunları öneriyordu:

"Bir ulusun en iyi yazarları önce genel şöhretleriyle sonra da en akıllı okuyucuların sesiyle tanınır. Onlar seçtikleri konularla değil, aksine yazı üslubu ve kullandıkları dilden dolayı ün sahibi olmuşlardır."¹⁸

Bu nedenle en iyi yazarların dili örnek alınmalıdır. Bir dilin belirlenmesindeki en önemli kıstas budur. Dilde önemli olan konuşmadan ziyade yazı nosyonudur. Yazı dili kalıcı olduğu için daha büyük özen

¹⁸ EGGERS, H. 1977: 66.

gerektirmektedir. Ayrıca konuşmada kural yoktur. Yazıda ise kurallar daha belirleyicidir ve yazı bu kurallar silsilesiyle oluşturulmak zorundadır. Gottsched de bu anlamda net ve kurallı bir yazın anlayışını temsil etmektedir. Gottsched sanat olarak adlandırdığı dil kurallarını şu sözlerle tanımlamaktadır:

“Dil kuralları olan bir etkinlik, bir sanattır. Bu sanatı bir başkasına öğretmek gerektiğinde bu kurallarla öğretilebilecek bir şeydir ve bu da iyi bir bağlam içerisinde ele alındığında bu eylemin adı SANAT olur.”¹⁹

Aristokrasinin ve sarayın direnmesine rağmen, Gottsched’in ortak bir dil (Almanca) kullanımına yönelik çabası devam ediyordu. Erken Aydınlanma döneminin ilk düşünürlerinden Lanitz’in “von der poesie” adlı yergisinde “Bir Alman ancak kendi konuştuğu Almancasını anlarsa eğitilir”²⁰ söylemi Gottsched’in çok önemseydiği ünlü bir söz olmuştur.

Gottsched aynı zamanda dilin sadeleştirilmesini destekliyordu. İngilizce, Fransızca, Latince ve Yunanca deyimlerle dilin sadeliğini bozan kendi dönemindeki çok sayıda yazarın dil konusundaki özensizliğine karşı da uyarıyordu. Gottsched’e göre, İngilizcenin ve Fransızcanın konuşulması, sarayda yaşayanların, Latince ve Yunancanın konuşulması ise bilim insanlarının ve eğitimcilerin bir hatasıdır.

III. JOHANN CHRISTOPH ADELUNG’UN DİL ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

“Deutsche Sprachlehre; zum Gebrauch der Schulen in den Königlichen Preussischen Landen” (1781 yılından 1816 yılına kadar beş baskı yapmıştır.) “Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache; zur Erläuterung der Deutschen Sprachlehre für Schulen” (1782) adlı dilbilgisi kitaplarını yazmış olan Adelung aynı zamanda Gottsched’in planladığı fakat tamamlayamadığı bir sözlüğü 1774 yılında tamamlayıp yayınladı. Aynı sözlüğün ikinci baskısı 1793 yılından 1802 yılına kadar yayınlandı. Doğru Almanca’nın öğretilmesi konusunda Adelung, Gottsched kadar katı ve sert olmamıştır. Buna rağmen onlarca yıl tartışmasız düzgün bir Almancanın öğretilmesi için çaba sarf etmiştir. Onun dilbilgisi kitabı ilk yayımından bir yıl sonra Viyana’da da okul kitabı olarak kabul edildi. Büyük Alman düşünürler ve şairler de Adelung’un eserini örnek aldılar ve kullandılar.

Genel olarak Aydınlanma ideologları dili aklın bir ürünü olarak değerlendirmiş ve açıklamaya çalışmışlardır. Çünkü başta Gottsched olmak

¹⁹ GOTTSCHED, J. C. 1752: 1.

²⁰ STAMMLER, W. 1957: 942.

üzere Aydınlanma döneminin filozofları için insan akli mutlak bir değerdi ve bir dilin değeri de ancak bütün insanlar için eşit şekilde geçerli olan mantık bilgilerinin ifade edilebildiği oranda ölçülmektedir.

Buna rağmen Aydınlanma dönemi filozoflarından Herder (Johann Gottfried) aklın bir önceliği olmadığını ifade eder; daha ziyade akıl ve dil birbirinden bağımsızdır. Hayvan seslerinden gelişmiş olan dilin başlangıcı gelişen bir aklın kanıtıdır ve dilin gelişmesiyle birlikte akıl da gelişmiştir. Herder için genel dil gelişiminin tarihi ve ayrı ayrı her dilin tarihi aynı zamanda gittikçe gelişen öğrenme yeteneğinin bir tarihidir. Bu düşünceleri Adelung da paylaşmaktadır ve o, belirli bir dönemdeki dilin şeklini o güne kadar ulaşılmış kültür seviyesinin bir yansıması olduğunu sürekli vurgulamaktadır.²¹

Bu görüşler Adelung'u, dili insanın yarattığı bir olgu ve dolayısıyla insanın iç dünyasının bir yansıması olarak tanımlayan düşünceye yaklaştırıyor. Adelung'un Gottsched'den ayrıldığı noktalardan biri dil ve düşünce arasındaki ilişkiye dair yorumdur. Adelung, düşüncenin dili oluşturduğu tezine inanmaz. Ona göre düşünce dilden daha öncelikli değildir. Adelung, Herder'in dil-ulus-kültür üzerine düşüncelerini benimser ve şu sözlerle savunur:

“Dil, bir ulusun en önemli özelliğidir. Dil ulusun âdetlerini, geleneklerini, hatta dinini bile değiştirebilir ve ulus hep olduğu gibi kalabilir, fakat bu ulusa başka bir dil empoze edilebilir, böylece her şey çok farklı şekillerde de gelişebilir.”²²

Fakat buna rağmen Adelung, çok önemli bir yazar olsa dahi, tek tek insanların (bireylerin) dilin gelişmesine önemli katkılarda bulunabileceğine inanmaz. Dil gelişimi açıkçası kendiliğinden ve dil topluluğu mensuplarının katkısı olmadan daha çok bilinç dışı gerçekleşir. Bu görüş insana şaşırtıcı gelebilir, çünkü Aydınlanma, dilin büyük gramerciler ve şairler tarafından yapay bir şekilde geliştirildiği görüşünü savunur, halbuki Adelung bunun tersi bir görüşü biraz da Herder'in etkisiyle savunuyor. Adelung için toplum ve dil tarihi kültürün gelişimini yansıtır. Dil de kültür ve hatta ulus gibi daha çok yavaş yavaş değişir. Aydınlanma düşüncesinin aksine Adelung için dil düşüncenin mantıklı bir ürünü olamaz. Herder'in ve Adelung'un düşüncesine göre tıpkı dil gibi ülkenin özelliklerine ve yaşam biçimine göre akıl da farklı şekillerde olabilir. Ülke yaşam biçimiyle ulusu oluşturur, dil ve

²¹ EGGERS, H. 1977: 87.

²² ADELUNG, J. C. 1782: Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache, Bd. I, Leipzig, s.5.

ulus arasındaki ayrılmaz ilişki de buradan ortaya çıkar. Herder'in bir ulus bir dil topluluğudur ve dil ve düşüncenin karşılıklı olarak birbirlerini etkiler düşüncesi Adelung'un dil görüşlerine de yansımış ve onda düşünce değişikliğine neden olmuştur. O daha çok kültürün ve yüksek dil zevkinin süreç içerisinde bir eyaletten diğerine hareket ettiği düşüncesini savunur. Dil kültürün bir yansıması olduğu ve kültür sürekli olarak geliştiği için dil de belirli bir pozisyonda (statik) duramaz. Dil de gelişir, ancak bu gelişim Adelung için ardı arkası kesilmeyen bir süreçtir. Adelung bu konuda şunları ifade ediyor:

“Bir milletin münferit bireylerinin dilin gelişimi ve zenginleşmesi için katkıda bulunduğu her şey bilginin ve gerçek doğru zevkin yayılması doğrultusunda dil bireylerinin gücü ölçüsünde gerçekleşir.”²³

Adelung burada bireyler sözüyle genel olarak yazarları kastetmektedir. Her halükarda ne yazarlar ne de herhangi bir birey tarihsel gelişimin bu büyük dil zevkini ortaya çıkarmasına, onu olgunlaştırmasına ve bu doğrultuda onu biçimlendirmesine karşı bir şey yapamaz. Dilin zevkinin oluşmasında yazarların estetik ödevleri vardır. Yazarların ortaya koyduğu örnek yalnızca dilde zaten gerçekten var olan iyiyi ve güzeli uygulamak ve taklit etmek olmamalıdır. Ayrıca standart bir dilin oluşturulması ve sadeleştirilmesi de yazarların görevi değildir. Benzer bir görev de dili öğretenlerindir. Adelung, dili öğretenlerin ve gramercilerin rolünü açıklayıcı olarak tanımlamaktadır. Ortak bir dil olarak belirli bir bölgenin kullandığı dilde ısrar etmesine rağmen kural koyucu gramercilerin düşüncelerine sıkı sıkıya bağlı değildir ve hatta gramercinin rolü hakkında da Gottsched'den farklı görüşler dile getirmektedir. Onu, Aydınlanma ideolojisinin dil anlayışı konusunda Gottsched'den ayıran en önemli noktalardan biri bu konudur. Adelung, öğretmenlerin dil kuralları koyamayacaklarını, buna haklarının olmadığını şu ifadelerle vurguluyor:

“Öğretmen kural koyucusu değil (Gottsched'in iddia ettiğinin aksine), ulus tarafından yapılmış kuralların toplayıcısı ve yayınlayıcısıdır. O, dili gerçekte olduğu gibi tanımlar, olabileceği gibi veya kendi düşüncesine göre olması gerektiği gibi değil.”²⁴

Dil, Adelung için sosyal bir olay ve olabildiğince anlaşılabilir bir iletişimin aracıdır. Dilin asıl amacı toplum yaşamında açık ve anlaşılır bir iletişimi sağlamak olmalıdır. İlk zamanlar kural koyucu bir gramerci olan ancak daha sonraları Herder düşüncesinin de etkisiyle betimsel gramer

²³ EGGERS, H. 1977: 88.

²⁴ EGGERS, H. 1977: 88.

alanına yakınlaşmış olan Adelung da Gottsched gibi üst sınıfların konuştuğu Yukarı Saksonya diyalektinin ortak standart dil olması konusunda ısrar ediyordu. Yukarı Saksonya bölgesinin dili onun gözünde Almanya'nın en kültürlü ve gelişmiş eyaleti olan bu bölgede konuşulan en yüksek seviyeli diyalekti temsil ediyordu. Çünkü bu dil tarihsel bir gelişimin ürünüydü ve konuşma dilinin yetersizliğinden dolayı sadeleştirilmişti. Bundan dolayı da en iyi şairler bu dilde yazmışlardı. Burada da 1740 ve 1760 yılları arasındaki 20 yıllık süreyi yazın alanında konu ve dil açısından Almanca'nın yükseldiği en üst nokta olarak görüyordu. Ancak 1760 sonrası yazarlarının hedeflerini ve ifade biçimlerini ortak dilin ve dil zevkinin ihmali olarak değerlendiriyordu. Adelung, özellikle Sturm und Drang dönemi yazarlarını ortak dil için çok tehlikeli buluyordu. Çünkü onlar Adelung'un en çok kızdığı şeyi, halk diline ait ifadeleri kullanıyorlardı. Adelung, bir yazısında bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklıyor:

“Günümüzde bu çok daha önemlidir ve bu konuda çok daha titiz olmalıyız, taviz vermemeliyiz. Çünkü kendilerine deha diyen bu ilham perileri ayak takımının dilinden bir yazın dili yaratma gayreti içindedirler.”²⁵

Adelung, dönemin yazarlarını alt sınıfların dilini kullandıkları için ayıplıyor. Kendisini bu yeni popülizmden uzak tutmak ve bu kaba ifade biçimleri ve deyimlere karşı sözünü dinletmek isteyen Adelung bunlara rağmen yazarların uygarlık açısından en çok gelişmiş eyaletin kullandığı dili takip etmesi gerektiğinde ısrar ediyor. Ancak yine de çağının yazın alanındaki uygulamalarının kendisinin doğru kabul ettiği prensiplerle uyumadığının da farkındadır.

IV. SONUÇ

Aydınlanma ideolojisinin akla dayalı yaklaşımı dilin çağın (dönemin) rasyonel iletişiminin en iyi fenomeni olduğu düşüncesine vurgu yapar. Çünkü dil insan aklının bir ürünüdür. Bundan dolayı dil rasyoneldir, dili doğru yazmak ve doğru konuşmak Aydınlanma ideolojisi dil felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Almanya'da da Aydınlanma dönemi, dil kurallarının (gramatik) yazılması çabalarının bir çağı olmuştur. Bu kuralların yazımı ile öncelikle Gottsched uğraşmıştır. Aydınlanma döneminin dil alanındaki bir diğer özelliği ise çok sayıda sözlük çalışmasının yapılmış olmasıdır.

²⁵LORCHNER, G. **Zur sprachgeschichtlichen Bedutsamkeit der Auseinandersetzung zwischen Wieland und Adelung.** In: Sprache und Kulturentwicklung im Blickfeld der deutschen Aufklärung. Der Beitrag Johann Christoph Adelungs, hrsg. v. W. Bahner, s.112.

Aydınlanma ideologları dilin kökeni problemiyle de uğraşmışlardır. Başta Rousseau olmak üzere Aydınlanma ideologları dilin kökeni sorununu da rasyonalist bakış açısıyla çözümlmeye çalıştı. Aydınlanmacılar dili, insan tarafından icat edilmiş, toplumsal bir uzlaşma sonucu oluşmuş, ortaya çıkmış bir fenomen olarak algılamış ve değerlendirmişlerdir. Aydınlanma ideologları Aydınlanma çağı dilinin en mükemmel dil formu olduğu düşüncesinde birleşmişlerdir. Çünkü o, insan aklının bir ürünüdür, bu bakımdan da açıktır ve rasyoneldir. Aydınlanma ideolojisinde önemli olan düşüncedir ve düşüncenin ortaya çıkardığı dildir. Dil insan düşüncesinin bir ürünüdür, bu bakımdan da doğru kullanılmalı ve kandırmaya ya da yanıltmaya araç olmamalıdır.

Aydınlanma döneminin dil anlayışına rasyonalizm egemen olmuştur. Dil daha önceki dönemlerde olduğu gibi artık tinsel olanın bir ifadesi değil, aksine akıl yoluyla isimlendirilen, düşünülen ve biçimlendirilen bir şeydi. Toplumsal, siyasi ve kültürel olguların biçimlendirdiği böyle bir dil monoloğun değil, diyalogun geliştirilmesini, toplumsal iletişimi, dil oyunlarını ve esprili konuşmaları en çok sevilen formlar olarak önceliyordu. Bu dönemde dil, aynı zamanda eğitimin ve bu yolla toplumsal aydınlanmanın da temel aracı olarak görülmüştür. Aynı şekilde eğitilmiş insanın bağımsız bir birey, bir yurttaş, eğitilmiş toplumun da ulusa dönüşeceği düşüncesi önem kazanmıştır. Toplumun aydın yüksek tabakası ve sanatçıları ön plana çıkarılmış ve onların dili örnek seçilmiştir. Aydınlanma ideolojisi toplumun bütün kesimlerinde kültürel ve dinsel değişimlere neden olmuştur. İletişimin yaygınlaşması toplumsallaşmayı hızlandırdı. Dönemin insanların yeniden biçimlenen bilgi düzeyine uygun olarak Aydınlanma çağı yazılarında sıklıkla düşünce özgürlüğünden ve özgür düşünceden söz edilmeye başlandı, insanlık ve insan hakları sıklıkla vurgulandı, tolerans ve hoş görü düşünceleri geliştirildi. Ayrıca Aydınlanma ideolojisinin etki alanını genişletmesiyle birlikte “düşünce özgürlüğü, hür düşünce, hür düşünceli insan, insanlık, insaniyet” gibi kavramlar daha da geniş anlam kazandı ve sıklıkla kullanıldı.

Aydınlanma ideolojisinin insanı ön plana çıkaran ve ona hak ettiği değeri veren anlayışı dilde de kendini göstermiş ve “insan sevgisi, insan acısı, insan aklı, insan dili, insan hakları, insan canlısı” gibi çok sayıda birleşik sözcük veya söz grubu oluşturulmuştur.

Bu ideolojinin düşünce dünyası sonuçta Fransız devriminin düşünsel alt yapısını oluşturmuş, çok sayıda politik söylemin kullanım alanını genişletmiş ve bu sözcüklere daha çok etkinlik kazandırmıştır.

“Eşitlik, kardeşlik, insan hakları, despot, despotizm, cumhuriyet, cumhuriyetçi, devrim, devrimci, halk egemenliği, açık düşünce, yurttaş, demokrat, monarşist, aristokrasi, anarşist, göçmen, liberal, liberalizm, fanatizm, gericilik, anayasa, medeniyet, propaganda, çoğunluk, azınlık, gündem” gibi sözcükler politik arenada önem kazanmaya başlamıştır. Bu sözcükler özellikle 19. yüzyıldan itibaren Almanya’da da olumlu anlamda benimsenmiş ve geniş bir kullanıcı kitlesi ve etki alanı bulmuştur.

Bireyin merkeze alınması, dilin bir iletişim aracı olarak algılanması, insan aklı ve düşüncesinin önemi, aklın bir ürünü olarak eleştirinin ön plana çıkması ve eleştiri özgürlüğü, özgürlük düşüncesinin kabulü ve toleransı Aydınlanma ideolojisinin parolaları olarak ortaya çıkmışlardır.

KAYNAKLAR

- ADELUNG, J. C. 1782: Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache, Bd. I, Leipzig.
- DROSDOWSKI, G. 1986: **Sprachnormen in der Diskussion**. Walter de Gruyter Verlag: Berlin.
- EGGERS, H. 1977: **Deutsche Sprachgeschichte IV. Das Neuhochdeutsche**. Veröffentlicht im Rowohlt Verlag: Reinbek bei Hamburg.
- FRICKE, G.-SCHREIBER, M. 1979: **Geschichte der deutschen Literatur**. 18. Auflage. Ferdinand Schöningh Verlag: Paderborn.
- GERO von W. 1976: **Deutsches Dichterlexikon. Biographisch–bibliographisches Handwörterbuch zur deutschen Literaturgeschichte**. Zweite erweiterte Auflage. Alfred Kröner Verlag: Stuttgart.
- GOTTSCHED, J. C. 1752: **Grundlegung einer Deutschen Sprachkunst nach den Mustern der besten Schriftsteller**. Verlegt: Bernhard Christoph Breitkopf: Leipzig.
- LORCHNER, G. **Zur sprachgeschichtlichen Bedeutsamkeit der Auseinandersetzung zwischen Wieland und Adelung**. In: Sprache und Kulturentwicklung im Blickfeld der deutschen Aufklärung. Der Beitrag Johann Christoph Adelungs, hrsg. v. W. Bahner.
- ORTHBANDT, E. 1980: **Geschichte der grossen Philosophen**. Werner Dausien Verlag: Hanau.
- POLENZ, P. V. 1972: **Geschichte der deutschen Sprache**. Walter de Gruyter Verlag: Berlin.
- STAMMLER, W. 1957: **Deutsche Philologie im Aufriß**, 2. Überarbeitete Auflage, unter Mitarbeiter zahlreicher Fachgelehrter Band I Erich Schmidt Verlag Berlin.
- WELLS, C. J. 1990: **Deutsch: eine Sprachgeschichte bis 1945**/ Aus dem Engl. Von Rainhild Wells. Max Niemeyer Verlag: Tübingen.